

Zeitschrift: Museum Helveticum ad juvandas literas in publicos usus apertum
Herausgeber: Litteris Conradi Orellii et Soc.
Band: - (1751)
Heft: 21

Artikel: De atheismo Iordano Bruno Nolano impacto dissertatio [Continuatio]
Autor: Zimmermann, J.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-394688>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 28.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

De
Atheismo JORDANO BRUNO Nolano
impacto

Disfertatio

Auctore J. ZIMMERMANNO.

Continuatio.

Sect. X.

Defendit autem *Brunum* strenue *Eruditissimus Heumannus*, ut ab initio hujus apologiæ diximus. At non conquievit *Cl. la Croze*, sed in Epistola ad *D. Heumannum* data, majori vi atque conatu contra *Brunum* insurrexit. Equum igitur est, ut illas ipsas, quas adduxit rationes accusationis examini nostro submittamus. Sunt autem fere sequentes I. *Jordanus B. naturam unam, seu Universum unum esse Deum statuit.* II. *Adamum neque Protoplasten fuisse neque omnium hominum Patrem.* III. *Religionem Christianam esse Fabulam & rectæ rationi contrariam.* IV. *Nihil aliud adfirmari posse de Mosaica ceterisque Religionibus.* V.

Nullam esse creationem rerum, imo quicquid in infinitum extat, id æternum esse & necessario existere. VI. Animas hominum reliquorumque animalium e corporibus in corpora migrare.

Videamus ergo primo, quibus argumentis probet Cl. Vir totum Universum esse *Bruni* Deum. Primo, inquit, *Dei voluntatem & Essentiam necessitatis naturalis legibus subjicit, imo ipsam esse necessitatem rerum adfirmat, nihilominus tamen liberam: quæ certe prima fronte inter se pugnare videntur, nec cum primis Philosophiæ legibus consentire.* Provocat ad locum de *Immenso & Innun.* pag. 192. in quo asserit, *Deum esse necessitatem.* Sed an hoc est voluntatem necessitatis naturalis legibus subjicere? Si integrum locum adtulisset *Cl. Vir* in tenues auras abiisset statim illa objectio. Ita enim citato loco loquitur *Brunus: Infinita virtus, si neque a se ipsa finitur nec ab alio, tunc necessitate suæ naturæ agit. Non agit necessitate naturæ alia a se & NB. sua voluntate, in eorum morem quæ necessitati subsunt; Sed ipsa est, ut sæpe dicimus necessitas. Agit ergo necessitate, quæ neque ab intrinseco & per se, neque ab extrinseco & per aliud frustrari potest.* Hæc verba sane e diametro pugnant cum iis, quæ *Cl. Vir* objicit; dicit eum Deum subjicere necessitatis legibus: At leges illæ sunt sapientissima voluntas ipsius. Addit *Cl. Vir* ipsum confessum, *Deum esse necessitatem rerum* quæ vox non est in textu *Bruni*; sed ipsamet, *Deum esse necessitatem*, quia nihil extra Deum, vel in Deo sit, quod ipsum ad agendum necessario impellat. Quod vero eundem Deum liberum dixerit, non est cur miretur *D. Vir*: novit ille Reformatæ Ecclesiæ Doctores omnes quando ostendere

dere volunt solam spontaneitatem ad libertatem sufficere, neque indifferentiam voluntatis postulari, ad Deum provocare, qui cum semper agat ob sapientes rationes neque indifferenter hæreat circa hoc vel illud agendum, tamen libere agat. Novit Cl. Vir quid de necessitate Ill. *Leibnizius* ejusque Sectatores statuunt, quos in Atheorum, credo, catalogum non retulerit. Verum est, in eo erravit *Brunus*, quod lapidibus & metallis nescio quem sensum inesse statuit; Sed hæc ad Atheismum probandum nihil faciunt. Pergit Cl. Vir: *Jam quæ sit, (inquit) natura illa, quam Deum appellat hic paullo operosius investigandum est. Ubi primum memineris velim Systema physicum a Jord. Bruno inductum nihil aliud esse, quam Philosophiam Epicuream Pythagorismo incrustatam, doctiusque & emendatius (ita enim ipsi videbatur) propositam. Sic in Libro de Minimi Existentia pag. 10. atomos quidem docet, esse rotundas & terminis suis, quas partes esse non vult, sese mutuo contingentes: vacui vero naturam Epicureo more propositam excludit nonnihilque aliud conglutinandis atomis necessarium esse censet, cujus naturam vafre dissimulat. Quænam autem res ibi intelligatur curvis obiter hos libros perlegenti, haud satis apparet; maxime cum mentem infinitam atomis substernere videatur. Ut Libro de Immens. & Innum. pag. 467.*

*Sed non propterea rationis carpo elementa
Impia Democriti adstipulatus sensibus; atqui hæc
Mentem altam agnosco moderantem cuncta paternam.*

*Aperire tamen licet quænam sit illa natura sive mens
falso ita dicta, atomis substrata easque conglutinans.
Eam ego ex ejus Sententia Lucem increatam & æternam
esse animamque omnium rerum immobilem instar*

vacui, activam tamen utpote animam mundi modo demonstrabo. Illa nimirum mens est (de minimi exist. pag. I.) natura subjectis insita rebus, quæ momentis graduanda suis depromit & aptis ordinibus conflans numeris discriminat alte. Ea est illa Monas (pag. 14.) quæ multum & magnum complectitur, omneque in ista integranda means dans Entibus esse, Deusque est, extans totum infinitum verum, omne, bonum, unum. Videlicet in illa luce infinita, omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine adpellanda veniunt, cum ab ea una vegetentur. Sic in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero anima una exurgit omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi naturam conspirant, quæ Jordano Bruno Natura, & Deus est. Ita a Dei natura, sive ab illa luce ad minima quæque descendendo perveniri potest ad monades nempe & principia: quemadmodum & a Monadibus ad maximum circulum illum intellectualem & infinitum, quo continentur omnia adscendendo pervenitur.

Deus inquit De minimorum existentia pag. 14. Est monadum Monas nempe Entium Entitas. Iterum in Libro Contemplat. pag. 74. ex minimo: Est super hanc animam substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima telluris in Synodo magna quæ nobis secunda mundi species habet. Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus Spiritus omnia replens, totius ordinator, supra & extra omnem ordinem &c. Quæ postrema verba ad lucem æternam & increatam spectant prout in abstracto & absolute consideratur, nihil attendendo ad concreationem materiæ & Monadum quæ ei quodammodo innatant eaque vegetantur & agglutinantur: Sic Brunus alibi (pag. 251.)

Namque

*Namque bonum verum & perfectum dicitur unum
Immixtum, simplex, abstractum, immobile, per se.*

*Si modo quæras, unde lucem illam Jordani Brunii
eruerim, etsi superius dicta eam luculenter ostendunt:
Adi quæso obscurissimam ejus Dissertationem contra
Marcellum Palingenium in Libro de Universo & Im-
mense & paullo attentius perspice, quæ ibi pag. 652.
dicuntur de luce illa immensa qua fit ut hoc Universita-
tis rerum spatium non sit informe. Lux ea inquit,
non est Lux sine corpore id est umbra sine fundamento
& verbum sine significato, sed Lux quæ spatium habet,
quæ ubique tota, quæ immobilis, quæ denique (ex ip-
sius sententia) Deus est. Hactenus Cl. la Croze cu-
jus prolixiora licet verba describere volui, partim
quod in paucorum manibus extra Germaniam
hæc Epistola Cl. Viri ad Heumannum data, reperiatur:
Partim quia cavere volui, ne quis me ponderi ra-
tionum Cl. Viri aliquid detraxisse calumniari pos-
set. Singula jam paullo diligentius examinabimus.
Et (1.) quidem observandum, asserere Cl. Virum
Systema Brunii physicum compositum esse ex Epi-
curi & Pythagoræ decretis: Doctrinam de atomis
& vacuo ex fontibus Epicureis; Doctrinam de
Monade ex Pythagoræ sententiis derivatas, quæ
sententia nihil habet quod culpari possit. Quid
enim est Philosophia Gassendi & Cartesii quam
emendatior Physica ex utriusque fere principiis
contexta? corpuscularis Philosophia ab Eruditissi-
mis viris magni æstimatur: quod si ergo ex mente
Pythagoræ, atomis adjunxit Monada; mentem al-
tam cuncta moderantem, habemus sane quod
volumus, id est quod Brunum absolvit: verba
clarissima sunt:*

Mentem altam agnosco, moderantem cuncta paternam.

Hæc perspicua sunt; atqui in perspicuis acquiescendum puto, & obscuriora secundum ea explicanda. (2.) Dubitari adhuc posse, utrum Philosophia *Bruni* ex duobus hisce Systematibus per omnia conflata sit: non contemnendas rationes adduxit *Celeb. Brukerus Hist. Crit. Phil. Vol. V. pag. 37.* At non placuit hic subsistere *Cl. Viro*, tertio igitur loco vult illam mentem paternam Monada esse lucem increatam & æternam animam omnium rerum immobilem, sed tamen activam. Nemo non videt, si, vel maxime Deum ita definiisset *Brunus*, aliunde esse circumspiciendum, utrum clarius locutus fuerit nec ne. Nemo enim intelligit, quid sit Lux immobilis & tamen activa. At quod deterius est, ne quidem, dum de Deo loquitur, ita se explicare solet *Brunus*, ut mox audiemus; provocat autem *Cl. Vir* ad illa verba *Bruni* in quibus de mente, & natura rebus subjectis insita agit, atque hanc Deum esse ex mente *Bruni* contendit. Quid si hoc concederemus *Viro* docto num sequeretur inde, ergo Deus, sive mens illa unum facit cum naturæ rebus substantiam? non puto. Verba innoxia sunt in se spectata, nisi aliunde probetur, eum principii loco ponere, Deum & naturam id est totum Universum unam esse singularissimo sensu substantiam. Quid si dicamus, mentem naturæ rebus insitam esse mentem cuncta moderantem? num vim inferremus verbis *Bruni* cum iisdem ipsemet utatur? Sed non opus est, ut huc perveniamus. Probandum fuerat *Cl. Viro* hanc mentem naturæ rebus insitam ex mente *Bruni* Deum esse. Pag. 7. uti supra

supra adducta loca probant, plane aliud significant pag. enim 7. totidem verbis ait: *Mens super omnia Deus est. Mens insita omnibus Natura. Mens omnia pervadens ratio. Deus dicitur & ordinat: natura exequitur atque facit; ratio contemplatur & discurret.* Hæc mea opinione sunt evidentissima. Naturam ergo a mente prima distinguit; Ergo mens & natura non sunt unum idemque. Hoc unum ergo culpes, quod præter Deum in mundo animam quandam mundi statuit, quæ tamen cum imperio Dei subsit, error non adeo periculosus est; qui *systema naturarum plasticarum* tuentur, ejusmodi animam mundi statuunt dari. Ab hac autem mente naturæ insita distincta illa est *Monas*, quæ multum & magnum complectitur, quæ NB. dat esse substantiis. Hinc in eadem pagina 14. ad quam provocat *Cl. la Croze* addit *Brunus*, quæque in composito discreto sensibilibus consistunt & distractim dimensio constat, sunt aliud atque aliud minimorum corpus adusque.

Heic more *Pythagoræ* loquitur *Brunus*: corpora omnia fluere & infinitis corpusculis constare; Deum Monada purissimam, amplissimam, unam esse. Unde violenta & contorta quam maxime est *Cl. Viri* explicatio: Videlicet in illa luce infinita omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine veniunt, cum ab ea una vegetentur. Neque enim vel *vola* vel *vestigium* hujus interpretationis; & ubi tandem naturam & Deum unum esse dixit sensu, quem vult *Cl. Vir*? Quæ jam adtuli aliud docent; neque si a prima Monade omnia vegetantur, statim omnia, quæ existunt sunt unum; nisi dicas Christianos cum dicunt in Deo

omnia esse, vivere, moveri, *Spinosistas* esse. (4.) Fateor me non capere, quid Cl. *la Croze* sibi velit, quando dicit, in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero animam unam exurgere, omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi naturam conspirare, & hanc naturam universi Deum esse *Bruni*. Nescio, an putet, omnes animas totius Universi fieri ex mente *Bruni* unam substantiam; an omnes conspirare tantum cum iis, quæ naturæ animæ five animæ mundi allubescunt. At neutrum docetur a *Bruno*. Verum est omnes mundos animatos, ab eodem credi. Admittit Monadem primam; admittit mentem naturæ insitam; admittit rationem in homine, spiritus in æthere: Sed quid tandem hoc ad unam aliquam substantiam facit? aut ubi tandem dicuntur omnes mentes Universi partes Dei tanquam Monadis primæ? conspiratio certe ad unius primæ Monadis nutum non efficit unitatem subsistentiæ. Neque loca, quæ adducit miram propositionem confirmant. Ita est, Deus est Monadum Monas, nempe Entium Entitas, quia (ut ipse explicat) ut sine Monade in numeris nil existit; Ita sine Monade intellectuali prima, nihil existeret. Hinc eadem pag. 17. dicitur, in *nullo* esse Deus; dicitur simplicitas ipsa: quomodo autem in nullo esse dici posset, & simplex, si tota natura, omnia quæ sunt, hoc unum, id est Deum absolverent? (5.) neque magis locus sequens id probat. *Est super hanc animam substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur. Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animo-*

rum Deus Spiritus omnia replens totius Ordinator, supra & extra ordinem omnem &c. quæ verba ad lucem increatam abstracte consideratam sine materia & Monade intelligenda putat! Mens Cl. Viri quantum capio, hæc est; totam naturam, mentem supremam nempe & infinitas atomos efficere Deum; *Brunum* autem hic a cætera mole corporea per mentis abstractionem non loqui; sed unice mentis sive animæ mentionem facere. At nescio, qua ratione hæc *Virq Rev.* in mentem venire potuere. Mentem & omnia corpora juxta *Brunum* efficere Deum, est mera suppositio seu τὸ ἐπιπέ-
vov. Quod probandum, non supponendum. De-
 in vel ipsa inspectio docet, plane de hac re non esse sermonem *Bruno*, quod ut pateat verba ipsa *Bruni* adferam. Pag. 73. art. *Individua sola Substantia est Ens. Reliqua vero in Ente, circa Ens & ex Ente accidentia, adfistentia atque composita, non aliter, quam numerorum Substantiam Monadem esse diximus. Atomam naturam dupliciter primo dicimus negative & privative, negative quidem atoma natura duplex est, accidentalis nempe & substantialis. Prima ut vox, sonus & visibilis species. Secunda ut Dæmon seu anima, quæ tota est in toto corpore vel etiam in toto vitæ telluris Horizonte cujus vita vivimus: tum proprio quo vivimus in horizonte seu semisphærico. Tum actu quædam magis proprio quo vivimus in organizato corpore. Tum demum actu illo propriissimo juxta eam conditionem, quæ ab Oceano substantiæ spiritualis per cordis portam & ad eundem Oceanum per eandem portam ingredimur & egredimur animi. Est dein super hanc substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur. Superior est anima Synodi totius quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus, Spiri-*

tus, unus omnia replens, totus Ordinator supra & extra omnem ordinem ideo super omnia magnificandus Deorum vocibus, nulli Deorum, mundorum, animorumve nominabilis. Testor omnium conscientiam, an obscuriora hæc licet *μετεωρολογήματα* *Bruni* idem tandem significant, ac omnes mentes esse unas, atque una cum mundo unam absolvere substantiam? nihil, si quid video voluit aliud, quam plures dari mundos; & in iis singulas substantias, quibusdam intellectualibus gradibus perfectionis ornatas esse. Nimirum *Platonici* & *Pythagorici* asserabant dari scalam aliquam Entium intelligentium. Moderni omnibus etiam minimis Insectis spiritualem quandam substantiam tribuunt; ab insectis ascendunt ad cætera animantia & ad hominem, ab Homine denique ad Angelos, quibus omnibus substantiis intelligentibus excepto Deo ὄχημα aliquod attribuunt. Quid ergo mirum, *Brunum* novam philosophandi viam ingredientem, tales fuisse sententias? (6.) Tandem jubet nos oculos convertere *Vir Cl.* ad obscurissimam ejus Dissertationem contra *Palingenium* scriptam, in qua lucem sine corpore pro Deo habeat. Maluissim, si *Cl. Vir* in excutienda gravissima quæstione nos ablegasset, ad perspicua *Bruni* verba. At videamus, quo jure ex Disputatione obscurissima nobis *Atheismum Brunum* probet. Disputat *Brunus* inde a pag. 641. contra *Palingenium*, qui Lib. XII. *Zodiaci* sui probare voluit, summum ætherem rerum terminum non esse, sed extra cælum esse immensam sine corpore lucem. Ita autem loquitur Lib. XII. v. 10. *Poëta*:

*Sunt qui extra cælum credant nihil esse putentque
Ætheris in summo dorso consistere fines*

Rerum,

*Rerum, quos ultra natura extendere vires
Non queat ipsa suas ac debilitate quiescat
Quod falsum ratione mihi suadente videtur :
Nam si illic finis rerum est ubi desinit æther
Cur nihil ulterius fecit Deus? an quia scivit
Nil facere ulterius propria defectus ab arte. &c.*

Et paucis interjectis :

*Atqui infinitum corpus posse esse negavit
Doctus Aristoteles, ego in hoc assentior illi,
Quippe extra cæli fines non ponimus ullum
Corpus: Sed puram immensam & sine corpore lucem,
Lucem qua nostri Solis longe minor est lux,
Lucem, quam terreni oculi non cernere possent,
Lucem, quam ex sese effundit Deus infinitam,
In qua habitant cum Rege suo Dii nobiliores
Cætera turba minor versatur in æthere semper.*

Denique inferius:

*Quod si corporeis formis lux tanta tributa est^e
Cur incorporeis lucem posse esse negamus?
Præsertim quum sint puræ magis & tenues &
Participes multo uberius pulchrique bonique :
Ergo Deum formæ lucent vehementer; at illa
Lux non est oculis mortalibus apta videri,
Imo inter Divos quo quisque potentior est &
Dignior hoc etiam majori lumine fulget.*

*Hæc est Sententia Palingenii, contra quam Brunus pugnat: Inscriptio capitis pag. 641. talis est: Improbantur actus illi & formæ sive materiæ nempe luces sine corpore, quales Palingenius & alii ei similes ap-
pingunt. Post hæc ita Brunus:*

Mitte infinitum spatio sine dicere lucem
 Illamque esse Deum, lumen qui accendat in isto
 Sole, jubar tantum ☞ie qui perambulando
 Perficiat varias species sint unde beati
 Hi magis iiue minus.

Ut autem ostendat lucem ejusmodi sine corpore
 figmentum esse pag. 647. ait: *Distinguitur Lux in
 physicam sive veram & metaphoricam, unde scias scin-
 tillam lucis divinæ non accendere solem.* Post hæc
 pergit dicendo:

*Primo adverte minus lucem nos dicere posse
 Præterquam venientem objectum sensibus actus
 Quid Lux quam ponit Sermonis certa figura
 Et similis quædam ratio atque proportio tali
 Nomine concelebrat cum lucem dicere legem
 Justitiam, sophiam virtutem, numina suemus?
 Divinam hinc lucem Solis lucem exuperantem
 Cujus clarescant vestigia corpore Solis
 Igniferi haud poteris physice signare loquendo
 At qui Rethoris Polyhystoris atque Prophetæ
 In morem sancto donandus bardo cucullo. &c.*

Ex his manifestissimum est, quo sensu Deum
 lucem esse putat Brunus; nimirum metaphorico;
 adeo ut Cl. Vir potius Palingenio, quam Bruno de-
 buerit adscribere illam sententiam de luce increata
 sine corpore, quæ Deus esset. Tandem postquam
 multa de luce dixisset in Commentario, ad quem
 Cl. Vir provocat ita mentem suam pandet Brunus.
 Audi eum. Perit ergo, inquit pag. 651. *peripateti-
 cum illud cælum primum, omnia quæ natura constant
 principium & finis. Disperit illa infinita insensibilis lux
 intelligibilis, immaterialis, infinita superætherea, accen-
 dens*

dens *stellas favilla cujus solem facit* : quasi quicquid dicitur credibile esse possit & quicquid vates ebrui effutunt a superioris Intelligentiæ dictamine promanet. Sed eadem *Lux, virtus, natura, dominium, potestas & actus*, quo hoc spatium non est informe, sed tanta exornatum varietate & infinitum quod extra ipsum est cognoscere oportet : quando quidem spatii potentiæ consimilis mundi susceptrici non satisfacit natura intelligibilis, *lux sine corpore, umbra sine fundamento, verba sine significato, vox sine sensu* ; ad adpetitum quippe spatii expleri perficique potentis corpore nihil facit substantia separata individua, indimensionata neque huic spatium quicquam conferre potest, nisi ut eum simili rerum ordine consistat. Non minus quippe Deus ille, *lux illa* (eo quo *lux dicenda est modo*) est in hoc mundo præsens ubique tota quam est spatium universi sensibilis istius : quia corporum & specierum harum præsentia non excluditur, sed nobiliori sorte cognoscitur atque constat. Quinimo secundum eam qua extra hoc finitum in spatio infinito degit sortem nihilo hujusmodi quod ad spatii actum proprium spectat producens indigne & invidiose se gereret & haberet : quandoquidem sicut nihil vetat, quominus eadem ratione totus ille mundus intelligibilis sit hic (nempe nusquam exclusus) qua est extra, quia, præsentia istius mundi a præsentia non abhorreret ; Ita etiam quid est, quod prohibet, quo minus in spatio illo quod oporteret intelligere infinitum cum tali tantaque luce præsentia similium huic mundorum comprehendatur ? Hactenus *Brunus*. Quamvis nemo neget, clarius loqui debuisse *Brunum*, satis tamen ex hactenus dictis patet, eum prorsus abhorre ab ea sententia, quam *Cl. Vir* illi adfinigit. Agnoscit (1.) non dari ejusmodi lucem incorpoream intelligibilem : esse vocem sine sensu.

(2.) Na-

(2.) Naturam incorpoream non posse spatium proprie dictum occupare. (3.) Deum in toto mundo, non solum in illis locis supracœlestibus præsentem esse. (4.) contrarium esse virtutibus divinis, lucem ex se emittere in illis sedibus Solis, quas *Palingenius* fingit. (5.) nihil obstare, quo minus Deus in omnibus spatiis totius mundi dicatur præsens. Hæc certe facile sine magno ingenio ex hisce *Bruni* verbis eruuntur. Unde patet *Cl. Virum* sollicitè verba *Palingenii* & *Bruni* non contulisse atque Sententiam adfinxisse *Bruno* a qua alienissimus fuit. Unde concludimus nil hæctenus allatum a *Cl. Viro* quod probet Atheum fuisse *Brunum*.

XI.

Sed tempus est, ut ad reliqua progrediamur, in quibus tamen expendendis erimus breviores, quod de Religione Christiana & Judaica non vero de existentia Numinis sermo sit. Secunda accusatio est, quod statuerit alios ante Adamum homines. Provocat ad libellum de *Monade, numero & figura*. Ubi hæc extant:

Telluris terna potestas

*Et terne genti ternus datus est Patriarcha
Eum peperit tellus genitrix animalia primum
Enoc, Leviatham & quorum est tertius Adam
Maxima Judææ ut credebat portio Gentis
Cui erat ex uno tantum generatio sancta.*

Item ad locum pag. 622. in quo loco ita ait:
*Propheticum est illud & populi cujusdam celebritas,
quod omnia hominum genera ad unum primum genitorem referantur, vel ad tres ut ex Hebraorum*

monu-

monumentis accipimus & firmiter credimus, quorum quidam solum optimum genus, id est Judaeorum ad unum protoplasten referunt & reliquas gentes ad duas priores qui biduo ante creati sunt. Echi-nensium Religio recens compertorum tres alius nominis Protoplastes numerat ab annis viginti millibus. Æthiopum genus ad illum Protoplasten nemo sani iudicii referet. Porro sicut omnis terra producit omnia animalium genera ut in insulis patet inaccessis; neque enim unquam fuit primus lupus & leo & bos a quo sunt omnes leones, lupi & boves geniti & ad insulas omnes transmissi, sed quæque ex parte tellus a principio dedit omnia: Factum porro est, ut quædam aliis in locis manserint, quædam vero assumpta sint, ut in Anglia lupi & vulpes & ursi propter loci culturam in quibusdam aliis Insulis homines propter vim potentiorum bestiarum vel defectum nutrimentis. Hæc verba ita sunt comparata, ut satis perspicue doceant, Brunum non credidisse ab uno Adamo omnes esse; unde sine dubio minus reverenter de narratione *Mosis* sensit; at Atheum exinde probare velle durum est. Sunt & fuere, qui putarunt, *Americanos* alium Parentem quam Adamum agnoscere; nec tamen de divina Origine Revelationis dubitarunt, qualis fuit *Paracelsus* monente Cl. *Heumanno*: novitatis amor abripuit sæpissime fœcundum *Bruni* ingenium, ut parum sibi constiterit.

VI. pergit Cl. Vir ad III. & IV. accusationis Caput, probaturus, Brunum omnium religionum fuisse aspernatorem. Provocat primum ad libel-

libellum de ejectione *Bestie triumphantis* quem cum non viderim, nedum legerim, a qualicumque iudicio mihi tempero (*) (2.) provocat ad illa verba supra excussa, ubi versus:

Fabu-

(*) Similiter de hoc libello iudicat Cel. Brukerus pag. 61. Hist. Crit. dicens: *De ipso vero libro, quem non legimus, pronuntiare nihil audemus; fatemur autem suspectas nobis esse narrationes scriptorum, qui ejus mentionem faciunt. Quamvis vero in eo omnes consentiant, superstitionem philosophiæ contrariam, & religionis auctoritate abutentem valde exagitasse Auctorem, alii tamen ad solam tractationem moralem eum referunt, alii Satyram in Pontificem exhibere pronuntiant, alii religionem omnem exhibitari, & christianam quoque imposturæ argui perhibent. Quæ satis evincunt, aut non accurate inspexisse eos libellum, aut ita obscurum esse, ut vera Auctoris mens conjecturis tantum queat definiri; nihil autem certi de vera ejus sententia constare. Quod si libellus Brunum verum parentem agnoscat, suspicamur, hominem implacabili odio divi persecutionibus Cleri Romani adversus istos cætus accensum, acerba satyra eum depexum dare voluisse. Ideoque magno conatu & liberrimo calamo in superstitionem Christianorum fuisse invectum. Solitum enim fuisse id facere una Oratio Valedictoria apud Wittenbergenses habita luculenter demonstrat. Cum autem systema sibi physicum & metaphysicum construxisset, quod a placitis christianæ doctrine haud parum deviat, & nonnulla dogmata inter fabulas*

Fabula quæ vite rationem evertit & usum.

De qua re, præter ea, quæ supra dixi, adde-
re plura nolo, cum existimem, vel ipsam lectio-
nem ostensuram, non de religione in genere ibi
mentionem fieri.

Adde (ita enim in eadem Epistola pergit *Cl.
Vir*) impium *Bruni* vaticinium in Libro de *Ma-
ximo & Immensò* pag. 339. ubi novam religionem
disjectis veteribus fabulis brevi orituram vaticina-
tur, quæ relegata dabit tenebrarum numina in or-
cum. Atqui jam pridem *Ethnicorum* numina eje-
cta sunt.

Inspiciamus autem argumentum, de quo aga-
tur, & disparebit certe error *Bruno* intentatus.
Agit in hoc Cap. X. de terræ motu, Solis item
& astrorum secundum suam & *Copernici* opinio-
nem! postquam de hoc argumento disseruisset,
ita tandem claudit cap. 339.

*Ergo tibi nec sit cælum neque mobile primum,
Nam subjecta duo hæc periere, ut voce Prophetæ
Prædictum, verum est nostra hac etate futurum
Quandoquidem accessit favor & sententia divum*
Tom. VI. B Veri

---

refert, quæ in civitate sacra inter summas leges re-
feruntur, quale est de præmiis & pœnis post hanc
vitam, omnino verisimile est hominem audacem, ani-
mique impotentis talia quoque inter superstitiones
monachales retulisse, & sic in ipsam religionem quo-
que peccavisse.

*Veri pro specie quam mox justique sequetur
 Iudex enim & sancta fundamina religionis
 Speratumque diu seclum succedet in orbe hoc,
 Nam relegata dabit tenebrarum numina in orcum,
 Erroreque vagos cum pondere lancis inique
 Quæ lucem mentita diu palantia crudis
 Per noctem ducibus mortalia corda dedere:
 Ergo renitebit sancto de pectore diæ
 Naturæ species mundum diffusa per amplum
 Immensique operis Moderator verus & unus
 Noscetur vere magnus, cui numina plaudunt
 Infinita, sua, quæ immensum luce serenant
 Totus quot in cunctis vivunt animata minora.*

Ex hisce sane eum Religionis aspernatorem esse, nulla ratione cognoscere possem. Æstu imaginationis abreptus, occasione errorum in Astronomia commissorum, in verba erumpit, quæ ad litteram intelligi non possunt. Meliora simpliciter datum iri vult tempora castioremque Religionis cultum expectandum. Quamvis vero Numina pagana in certis locis sint abolita; eheu tamen in longe maxima mundi parte adhuc dominantur. Pontificiorum numina non meliora antiquis, figuræ & species mutatæ, non item res ipsa. Atqui *Brunus* Religioni Romanensi nuntium misit, atque ob id potissimum in ignem postea fuit conjectus; quid ergo mirum, si obscurius de hac re loquatur? forte etiam ut fuit ingenio plane miro, iis in locis, ubi degit, recepta religionis decreta parum placebant. Unde futurum esse auguratur, vel sperat, homines, ut de disciplinis philosophicis, sic de religionis negotio rectius aliquando sensuros.

Eandem

Eandem (ita pergit Cl. Vir) impietatem docet in libro contemplat. ex minimo Cap. V. pag. 94. ubi fidem quam consuetudinem apellat falsis credendæ veram esse causam tradit, cur homines in ea instituti theorematibus geometricis de contactu circuli aut spheræ in plani vel lineæ puncto & de asytmotis, quæ ille falsa putat, facile assentiantur, aliis nimirum absurdioribus primorum annorum institutione imbuti. Videamus, quo jure; Inscriptio Cap. XV. (non V. ut male positum a Typographo) hæc est Conclusio, ut ex virtute consuetudinis credendæ falsis, sensus etiam ipse perturbatur. Post hæc sequitur textus ita sonans:

*Non minus hic falso fidei fundamine sensus
Imbuit insanos primis suetudine ab annis
Quam sanctus habet ille Dei sub voce professus:
Non minus hic gestit tanquam pro lumine adepto
Quam pro se positis grates agit illa tenebris,
Hinc isti quanquam occurrant manifesta per omnem
Sensum importune & valvas rationis amico
Ad tactu pulsent naturæ & voce reclamatione
Non sapit idcirco: quando fundamina prima
Obstant, quando, internis radicitus hærent
Visceribus. Tanquam magis alto lumine clarus
Didicit infelix lucemque oculosque negare
Credere naturam pedibus sopheriamque subesse
De genere hoc hominum facile quisquam venit ultro
Doctrinæ indoctæ ad stipulatores credulus ut cui
Naturæ voces faciant miracula nec ampli
Cycli arcus nunquam ad plana exequanda propinquet
Usque adeo absurdum, quod mens conceperat ante*

*Invalet & sensus, qui ex toto cessit in aures
 Ut manifeste neget queis convincatur & hisce
 Utatur mediis, quibus ignorantia totam
 Natura lucem extinguat suffocet & omnem
 Ignem constanti radius, quem lumine Solis
 Immisit, centum mille hinc portenta suborta
 Hinc admirantur: pecudinea voceque rerum
 Naturam occultam tollunt culpantque patentem*

In hisce denuo, ut verum dicam, non video erroris periculum. Loquitur de consuetudine sui temporis, ubi in disciplinis philosophicis & theologis homines sine examine pleraque admittere tenebantur. Unde fit, ut ineptis opinionibus imbuti, manifestissime falsa admittant consuetudine quibusvis assentiendi abrepti. *Paulum* ibi tangi, non adeo apertum est. Intelligi possunt omnes, qui in scholis Pontificiorum enutriti, quasi divina oracula omnes ineptias admirantur & laudant atque eo nomine se felices putant cœloque propiores. Quod si autem verbis citatis ad *Paulum* respiciat, significare possunt verba non satis perspicuo ordine posita: Quemadmodum *Paulus* Deo gratias egit quod ex tenebris ad lucem eum devocaverit; ita homines quosdam falsa religionis specie deceptos, ita esse stupidos, & insania captos, ut Deo grates solvant, quod artem omnia credendi acceperint. At ut verum fatear, prior sententia mihi magis placet! nescio enim cur *Paulum* in partes vocaret, in quæstione de usu rationis & sensuum, quæstionibus item mathematicis. Homo noster obscure loquitur, ut plurimum styloque utitur perturbato. Unde si omnia verba urgerentur, sæpissime vix quid sibi velit intelligi potest:

potest: In tali autem casu benignior interpretatio est admittenda.

Jubet nos insuper legere *Cl. Vir, ea, quæ Brunus* soluta oratione sub finem capitis primi de *Inventione minimi* doceat, contendens, eum in Theologiam pariter & Geometriam esse debachatum. Nihil aliud faciam, quam ut Lectoris judicio *Bruni* adponam verba. Malo enim prolixus esse, quam in suspicionem incidere, me mala fide pugnasse. Ita autem ibi *Brunus*: *Sic inviolabilis philosophiæ simplicitatem librorum & commentationum multiplicatione superstitiosis variisque quibusdam excursionibus atque questionibus, nec non demonstrationum supervacuarum raritate pro Ingenii ostentatione Sophistæ diu ante nos, quibus deinde ad nostra tempora præsumtuosorum & arrogantissimorum Grammaticorum diluvium successit, qui recitatis a fonte Græcorum textibus, synopsis, erotematibus, Enchiridiis, spicilegiis, thesauris ad Ciceronis & veri Latii amussim interpretationibus variis cum originalium falsificatione ut aliquid inde noviter sibi cudentum pro literario specimine conquirerent lectionibus, ut novarum litium de legitimo textu e regione adjecto protoplastes & Archimandrite asinorum Patres censerentur innumerabilibus tabulis lexiconibus, item Isagogiis, id est Introductoriis seu se dicere mavis, exclusoriis in extremam confusionem perduxerunt. Quemadmodum a semiferis Centauris invulnerabilis Caneus innumerabilium saxorum atque sylvarum ponderosa congerie oppressus jacuit.* Hæc sunt *Bruni* verba; ex quibus patet, hominem

fuisse valde superbum & sibi suffenum, qui quæcunque tum temporis a viris doctis edita fuerant, ut plurimum alto supercilio contempsit, neque tamen omnia quæ dixit, de nihilo sunt. Multa a varii generis Literatis esse tradita, quæ bona Ingenia perdere potius, quam ad serena Sophiæ templa monstrare viam potuisse nemo facile negabit.

Plurima prætereo, (ita pergit Cl. Vir) haud silebo tamen, etsi ea horrescens & invitus referam, quæ Brunus profert in libro de Monade num. & figura, de hominibus facinorosissimis qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges & miris quibusdam rationibus hominum statum convertunt vel evertunt aliquando ad tales, inquit, referunt ortum Romuli, Thianei, Thauti & aliorum qui incertis parentibus prodire, quid ibi præter dicta innuat Brunus, ii facile judicabunt, quibus atrox hominis impietas perspecta est, hominis inquam, qui de vera Christi religione, nullo fere loco mentionem iniecit sine aliqua contumelia aut conterptionis nota. Sic in eodem libro pag. 64. de divi Petri & Apostolorum miraculis loquens Simonem Petrum, & alios vocat Galilæos, voce familiari Juliano Apostatæ, veteribusque aliis Christianæ pietatis inimicis.

Quod ad priorem locum adtinet, in quo suspicatur Cl. Vir, Brunum Mosen & Christum insectari voluisse, provocandum est denuo, ad ea, quæ in antecedentibus dicta sunt. Quidam, (inquit pag. 74.) Itali, Necromantas ex Salomone nescio quo, & Hippareo referunt, qui in libro de ordine intelligentiarum principes quosdam Dæmonum, quatuor sub cælo tenere partes, ubi aërem cum reliquis occupent Elementis. Nam æquinoctia tenent & solstitia & loca velut digniora

digniora utpote, quæ a majori, (ut isti dicunt) hierarchia aliquando fuerint depulsi. Et quia quatuor ista cæli puncta duobus coluris distinguuntur, ubi hinc & inde ad angulos rectos circuli intersecantur; relinquitur, ut locis solstitiorum & æquinoctiorum figura quadrangula necessario conveniat: Unde characteri ex duabus recta se intersecantibus lineis cui 4. anguli in unum concurrunt punctum, quem characterem Isidis fronti Serapidisque pectori fertur Ægyptios olim insculpisse, vim quandam inesse magicam concluditur, & ii, qui Dæmonas invocant in triviis, vel quadriviis stant ad invocandum maxime ad partes conversi Septentrionales. Istos tempore magnarum conjunctionum Saturni videlicet Jovis & Martis in cancro vel capricorno pro inusitatis partibus incubos, vel succubas fieri referunt; unde homines prodeant facinorosissimi, qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges, & miris quibusdam rationibus (nisi a meliore & benigniore numine protegantur) hominum statum convertunt, vel evertunt aliquando. Ad tales referunt ortum Romuli, Merlini, Thianei, Theuti & aliorum, qui incertis Parentibus prodire. Ex hisce sane patet, Brunum non suam sententiam dicere, sed quorundam Itatorum ineptissimorum opiniones referre; neque etiam scio, cur inter eos, qui incertis parentibus prodire, necessario Cl. Vir velit intellectum Christum: Suspicionibus nimirum videtur indulgere Vir Doctissimus, quales conjecturæ, ubi de alia re sermo est, valent; at ubi de Religione hominis agitur, minus æquæ videntur. Sic cum de Galilæis loquitur, non videtur hæc in contemptum Christianorum dixisse: Agit ibi Auctor de umbra, atque utilitatem illius certis occasionibus ostendere vult. Hinc ait inter alia: An non aliquid est, quod de S. Petro & aliis

Galilæis est relatum? veniente Petro (refert Lucas) saltem umbra illius quenquam eorum, qui male habebant, obumbrante liberabantur.

Nec veneno (pergit Cl. Vir) ea verba carent, quæ in Libro de Maximo & Immenso pag. 282. leguntur. Sed incomparabiliter circumspiciorem (inquit Brunus) judico artem Diaboli illam, qua melius de cacumine excelsi montis potuit ostendere omnia regna mundi, quam de Antro Trophonii; Sed & illud est ad propositum, quod quamvis altum montem conscenderit ad terrenæ globositatis rationem non est, quod ita plus se ad unius milliariis ulteriorem promoveat aspectum, quæ ut vera esse demus, nihilominus fateri cogimur, ibi scripta fuisse ad elevandam Evangelii fidem. Mortem vero æternam inferni que cruciatus vide quo ludibrio traducat in libro de numerabilibus & immenso pag. 608.

*Fulmine sic medios minitanti torquet ab alto
Horrendus Judex miseros sine fine modoque
De infernis Thalami Eumenidum tensæque catenæ
Arctant & portæ solido ex adamante perennes
Absona, quæ ingenio & sensu constantia nullo
Humanam turbant pacem sæclique quietem
Extinguunt mentis lucem neque moribus profunt.*

Ea si quis crediderit, ad Ethnicorum fabulas spectare, præterquam quod is Brunum stultum faciat, qui disputet contra opiniones ubique explosas, ipsius præterea loci hujus sensus & connexionis vim haud capere posse demonstrabit. Jam contra primitivam & hodiernæ Christianæ Religionis propagationem, quid manifestius esse potest his verbis ejusdemque libri pag. 617. a regione quippe in regionem vitia & perversarum legum & religionum venena in dissidii exterminii que materiam propagata

pagata sunt & disseminata usque ad suffocationem omnis bonæ frugis repullularunt; nulla vero sunt, quæ cum iisce pessimus recensere commoda. Hactenus Cl. la Croze. Quod ad primum locum adtinet, verum est, ea verba sic apud Brunum extare; recenset antiquas quasdam historias, de quorundam oculorum acie ultra verum extensa. Adfert deinde hæc ipsa verba a Cl. Viro adducta; utrum ad Evangelii fidem elevandam hoc dicere voluerit, nollem ego asseverare. Hoc certum, quod omnia regna mundi de altissimo etiam monte Diabolus cernere non potuerit, neque verba etiam hoc sibi volunt.

Quod ad secundum locum adtinet, videtur, licet hoc verisimile Cl. Viro non videatur, gentili-um vanas exagitare opiniones de statu hominum mortuorum post mortem. Inscriptio enim Capituli XI. hæc est: *Mundus ille elementis Aristotelicus non est usquam pro primo significato. Mundus ille cælestium sphaerarum nullus est pro secundo, neque illud aggregatum universum ex hujusmodi compositum chimæris esse potest, pro tertio & maximo. Itaque Aristotelis caput extra mundum est, & universum quamvis infinitum quando de mundo loquitur & universo. Sequuntur jam, quæ ligato sermone adducit.*

*Est terno mundus Stagiritæ significatu
Subque tribus signis nil est in imagine mundi;
Quando Elementa illo non constans ordine prorsus
Phantasiæ partus series est illa meantum
Cælorum in cælis; Extremum insomnia cælum
Astriferum invexere illud quoque omnia finit
Motoresque horum sunt, qui bene bella moverent.*

Centimano Briareo Encelado atque Tiphæo
 Nempe genus spectant semper contraria ad unum
 Nempe Elementa aliis contraria sunt Elementis
 Figmentis etiam figmenta opponere dignum est
 Unde duces fiant populo atri, carnificesque
 Unde mortalis vivos mors urgeat ultro
 Atque tenebrarum pœnas sub luce receiptent
 Phantasiæ hoc totum pro quæstibus promisit avaris
 Illa est opifex, illa est fabre factrix, Mulciber illa
 Loripes insuavis, monstruosus trux Venerator
 Assiduo incumbens operi jacula illa trifulsa
 Temperat imitesque Joves crudeliter armat
 Tantum consortes inter gaudendo Cyclopas
 Stultitiam, morem, male sanam credulitatem
 Pectora cui hominum Lypares sunt, corda camini
 Lurconum generis varii vox malleus, aureis
 Insani populi constans substernit incus
 Materia est orbis objectum sensibus quicquid.

Sequuntur deinde illi versus fulmine sic medios &c.

Nemo non videt, obscuriora hæc, quam ut æternitas pœnarum a Christianis admissarum, oppugnari dici possit a Bruno: aperte ridet fabulas ab antiquis admittas; utrum autem simul pœnarum æternitatem omnem negare voluerit aliunde mea opinione colligendum esset. Quanquam si ipsas illas pœnas æternas esse negasset, non inde colligi posset, eum de universa religione christiana male sentire; notum enim est, multos hodie inter Christianos concoquere non posse sententiam de æternitate pœnarum.

Quod ad tertium locum ex Libro de Innúmerab. & Immenso petitum adinet, vix putarim primiti-

mitivam & hodiernam Christianæ religionis propagationem tangi: in eo est *Brunus*, ut contra *Aristotelem* probet, dari mundorum infinitam multitudinem. Hinc loco citato pag. 617. ante verba a *Cl. Viro* citata, hæc extant: *Haud scio quam facile ostendet, non solum demonstrator Aristoteles sed & persuasor Demosthenes, atque Tullius, non præstare ad vitæ commodum mundi Regiones ita usu atque consuetudine esse distinctas, ut a natura montibus & marium tractibus habentur.* Sequuntur deinde illa verba, a regione quippe in regionem &c., quibus finitis ita pergit: *Hoc principio atque via bene ad suam propositam constitutis patebit aditus rationibus peripateticis, quibus induci possimus ad incusandam naturam, quod infinitos mundos æthereo abjunxerit discrimine;* loquitur *Brunus* de distidiis in hac universitate ubique exortis, & variis falsis opinionibus hinc inde disseminatis, putatque vel ideo præstare multitudinem infinitorum mundorum statuere; atque certum est, infinita mala premere orbem, & ad novum etiam orbem infelicem reddendum, avaritiam & superstitionem junctis viribus anniti. Hinc pag. 615. ubi initium est citati a *Cl. Viro* Capitis inter alia.

*Antiqui inventum studii quo Thessala pinus
 Externo advexit turbas patriaque revexit
 Dum bene dissepti turbavit fœdera mundi
 Invida non unum Typhin tibi fata dedere
 Clausura etenim Oceani Lygur aut Etruscus avarus
 Solvit ut Americam premeret violentus Iberus.*

Omnem vero, pergit *Cl. Vir*, impietatem superans *Bruni* effata contra interitum mundi Capite II. de Immenso & Innumerab. pag. 404.

*Divino interdum nutu quia Natura deviat extra
Leges attoniti exitium mundique minatur
Naturæ effractis tabulis pessum omnia labi
Malunt quam tuto quisquam cæco Sycophantæ
Errorem adpingat, sed Divum consecret aras*

*Id mihi velim bona fide fatearis Vir pl. Reverende,
(Celeb. Heumannum compellat V. D.) quemnam ibi
cæci Sycophantæ nomine a Jordano Bruno indicari cen-
seas, qui minatus sit exitium mundo & cui homines
Divum aras consecrare maluerunt quam ullum errorem
appingere? Jam ad Mosen accedam de quo paucis agam.
In libro de Monade numeris & figura pag. 10. & 11.
de Magorum generibus Brunus agit, qui novum moli-
entes institutum, ipso etiam præcipiente Numine, nu-
merorum mutationem cum nominis mutatione concepere
ritibusque & cerimoniis quibusdam sunt initiati. Ibi
hebdomadas, mutationes mensium, & formæ anni,
circumcisionem denique & Mosen innui, vel cæcus vi-
derit. Hinc illi ibidem pag. 25. abdita percallens Ba-
bylonum oracula Moses, qui & alibi idem cum Chal-
dæis atque Magis docuisse traditur. Deum autem Mo-
sis ne verum Deum appellet, Hebræorum Numen vo-
cat ibid. pag. 111. septenis glaucas latuit caligine Moses
cum fieret viso Hebræorum Numine lætus: cæterum
fateor haud ita Brunus Mosen contempsisse videtur, nec
Magiam quam falso illi tribuit reposuisse inter malas ar-
tes Antiquorum, inquit pag. 891. Magia, quæ
propter antiquæ fidei penes quam est quasi totum) abo-
litione abolita est. &c.*

*Quod ad primum locum adtinet, existimat Cl.
Vir, Christum ut Deum per cæcum sycophan-
tam intelligi. Cl. Heumannus vero Aristotelem; at-
que*

que recte ita sensisse credo Cl. *Heumannum*; agit enim in hoc Capite de quibusdam erroribus, quos *Aristotelici* circa doctrinam de planetis commiserunt. In proxime antecedentibus, postquam eorum sententiam recensuisset ad cit. pag. 463.

. . . *Sed somnia quantum*

Phantasiæ possint tutari dogma oculorum

Si ratio ac sensus ostendere velle reclamant

(Quandoquidem semet sensus subcorrigit ipse)

Tunc qui affirmarat sensum hunc negat & rationem

Præcipiti quicquid primum dimisit ab ore

Concupit esse natum naturam huc obligat atque hanc

Monstruosam inquit mendacem & miracula ferentem.

Post hæc sequuntur verba, ad quæ Cl. *Vir* provocavit: in Commentario autem subjecto, aperte significat, quem notet. In eo, (ait pag. 465.) tandem conveniunt *Peripatetici*, ut fixa illa astra ad unum orbem referantur, quia uni tanquam continuatorum motus sunt adstricta. Hoc cum positum sit, quicquid contrarium & absurdum consequatur, quantum libet sensus experientia, compertaque naturæ species reclamant: necessarium est *Aristotelem* non errasse; non est possibile, ut tanti *Doctores Aristotelici* a tanto seculo in tam magna multitudine cæcutierint; reliqua quæ de *Mose* inter *Magos* relato dicuntur anxie non refellam. Ipsemet enim *Vir Doctus* tandem concedit, *Magi* vocabulum in malam partem ab ipso *Bruno* non fuisse adhibitum. Potuisset sine dubio & debuisset *Brunus* multis in locis clarius loqui; at ingenium ipsius nullis moderationis limitibus contineri potuit.

Quintam propositionem (loquitur Cl. la Croze) breviter pertractabo etsi ita manifeste a Jordano Bruno doceatur, ut totum ejus systema inde pendeat; Si vel semel imo ne semel quidem affirmasset Brunus omnem totius universi materiam ab æterno existere, id tamen credendum foret ab eo dictum & traditum fuisse. Cum enim inter causam & effectum necessariam connexionem & relationem statuatur, nequaquam intelligi potest vel uno momento temporis potentiam immensam & infinitam subsistere potuisse, quin effectu item infinito & immenso actuaretur. Hac tamen demonstratione invictissima nihil est opus. Universi materiam æternam esse centies disertis verbis Brunus docuit Libro de Universo & Immensis pag. 532.

Propterea vultum hunc rerum decet esse perennem
Rerum ad naturam spectantibus & genituram

Ibid. pag. 545. & 546. Itaque secundum totum aliquando genita est Sphæra ignis, quæ nunc motu cæli conservatur cum mundus sit æternus &c. ubi frustra quis objecerit, Sphæram ignis a Bruno hic explodi: nec enim ex ejus mente id æternitati rerum derogat, quam in confesso esse docet. Vide præterea Cap. XI. de Immens. & Innum. pag. 492.

Nam cur natura possunt hoc esse putare
Quod non æternum est, quod non est tempore multo
Non præsens, non præteritum est, non est pote deinceps
Quandoquidem haud tales patitur natura recessus.

Item pag. 494. in 1. pagina. Nos iterum naturale illud tantum cognoscimus & cum illa serie arbitramur, quod semper fuit & est & non potest esse aliter.

Respon-

Respondeo. *Cl. Vir* probare vult *Brunum* æternitatem materiæ vel mundi potius admisisse, ob eam rationem quod inter causam & effectum necessariam connexionem esse statuatur. At quærendum est, quid *Cl. Vir* per necessariam connexionem intelligat; si his verbis significare vult, *Brunum* credidisse mundum æque necessario vi sua intrinseca existere, ac Deum, negamus: Si vero per illam necessitatem intelligat *hypotheticam*, concedimus. *Brunus* enim ex consideratione Sapientiae, Bonitatis, & omnipotentiae Dei conclusit, Deum debuisse mundum ab æterno producere; at hoc non absolutam mundi existentiam involvit. Notæ sunt modernorum de hoc argumento cogitationes; hinc supra audivimus *Brunum* dicentem, mundum esse liberum effectum divinæ potentiae. Neque quod secundo loco notari velim, verba illa; propterea *vultum hunc decet esse perennem*, adeo perspicua sunt, ut probent, quod *Cl. Vir* intendit. Inscriptio Capitis IX. hæc est: *Examinatur vulgaris & poetica illa ineptia de maris unda contra suam naturam repressa a Deo, quæ alioquin naturæ suæ relicta terram obrueret.* Incipit autem sic: *At vero ut mirum &c.* Adducto versiculo illo pergit:

*Vel nihil est natura vel est divina potestas
Materiam exagitant impressusque omnibus ordo
Perpetuus. Quinam ergo fuit perditus ille
Sensus, qui contra naturam agit efficientem
Tellurem, quare totam non obruit unda?*

Hæc verba nihil aliud videntur innuere, quam ordine cuncta prius fuisse facta, neque adeo necesse esse, ut Deus aquam reprimeret, quo minus
terra

terra undis tegatur. Pariter illa verba, quæ pag. 494. extant, non videntur periculosa. En illa. *Nos iterum naturale esse illud tantum cognoscimus & cum illa serie arbitramur, quod semper fuit, & est, & non potest aliter esse. Quod experimur, & oculis manibusque contrectamus. Sic aquæ est, concreta corpora reddere, ignem pascere & fovere, ignis subinde est lucere & calefacere, uno modo aquæ est calefacere & lucere, alio modo, qualem, si ita in cælis adspicimus & a cælo heic despiceremus, qua re ergo ad Essentias illas quintas & mirabilia illa portentosa. Verba hæc nihil aliud significant, quam Essentias illas fictas Scholasticorum cerebri figmenta esse, naturam rerum talem esse, qualem & ratio & sensus manifestant. Tandem contendit Cl. la Croze, Brunum transmigrationem animarum credidisse, provocat ad Cap. 3. pag. 11. de *Minimi existentia*: ubi ita: *Pro conditione, qua anima se gessit in uno corpore ad aliud sortiendum disponitur inquit Pythagoras, Saduchimi, Origenes. Quapropter aliæ per humana corpora discurrunt, aliæ in Heroum corpus assumuntur, aliæ vero in deteriora deturbantur. Hæc illi qui æterna omnia quadam revolutione exagitata intelligunt præter unum.**

At manifeste loquitur *Brunus* ex aliorum sententia, quod supra jam monuimus. Ultimus denique Cl. V. locus petitus ex libello de *minimi existentia* ita sonat:

*Ergo animus circum minima adglomeranda tomorum
Corpora, se velut involvit cæco ordine in illis
Carcere fatalis tanquam sibi membra figurans
Ut mox se totum hoc corpus diffundat in omne*

Rur-

*Rursumque ex omni ac toto resupinu' remigret,
Spiritus expanso de stamine concitus in cor,
E cujus tandem centro se fundat in auras
Expectetque novos casus successibus anceps
Ac cocca sese explicitet Rhamnufidis ordo.*

Ex hoc loco clarum esse putat, Cl. la Croze, Brunum transmigrationem animorum admisisse. Quin hic aliqua transmigratio statuatur, dubitari non potest; at qualis illa sit ex mente Bruni non adeo apertum est. Hinc Cl. Heumannus existimat, eum nomine animi Spiritum quendam *Architectum*, quem *Archæum* modernorum quidam adpellant, corpori vitam motumque tribuentem, intellexisse. At si vel maxime de mente intelligas, nihil aliud concluditur, quam eam ruptis corporis vinculis sedes suas mutare. Hinc in Commentario versibus subnexo ait: *Et est immortalitatis nostræ validissimum ex eo principio argumentum, quod individua, quæ ædificat, adglomerat, exglomeratque, ordinat, vivificat, movet, intexit, & ut mirabilis Opifex tanto operi est præfecta substantia, minime deterioris esse debet conditionis, quam corpora, quæ agglomerantur, exglomerantur, ordinantur, moventur, & in illius usum assumuntur hæc, quorum substantia vere est æterna.*

Hactenus Brunus. Quod si tandem concederemus *Eruditissimo Viro*, eum transmigrationem animarum credidisse, inter *Atheos* stricte sic dictos, referendus tamen non esset. (*)

At hæc de Bruno sufficiunt.

(*) Coronidis loco addam characterem animi J. Brunni, quem rectissime expressit Celeb. Brukerus, Hist. Crit. Tom. VI. C Phi.

Philosoph. Tomo V. pag. 29. sq. Bruniani ingenii characterem (Inquit) qui desideraverit cognoscere, illi scripta Viri singulari prorsus indole præditi legenda sunt; unum autem cum cura, & quam inprimis postulat, attentione lectum, satis superque docebit, quam mira animi conditione & ingenii singulari natura ab aliis differat. Prima autem, quæ in eo vigeat, imaginationis vis fuit, adeo effusa & extra orbitam raptâ, ut nisi nos omnia fallant, vix simile vagantis per innumeras, easque mire inter se connexas complicatasque imagines ingenii exemplum invenire liceat. Hinc ad concipienda sibi ἰδιώματα, conceptusque miros, insolentes, abstrusos, & paucissimis, ex iis præsertim, qui adæquatas & claras ideas sectantur comprehensibiles adeo pronus est, ut his obruere Lectorem, & innumeris imagunculis replere, quam ordine singula & simpliciter enumerare, malit. Hoc non in carminibus modo prodidit, in quibus incredibilis quædam imaginationis licentia & lascivientis ingenii fertilitas latet, sed in iis quoque quæ dicendi genere non adstricto scripsit, ubique ea occurrunt adeo ut de abstractissimis Metaphysicis notionibus miras ubique imagines seminet. Imo in ipsis ejus orationibus notionum confusarum & ex hac fertilitate sua quasi mole obrutarum exempla, mirumque chaos vocum nil certi significantium, sed mentis ideas confundentium deprehenduntur. Cujus si quis Exemplum illustre valdeque memorabile cupiat, quo dictis fides concilietur eum epilogum Orationis Valedictoriæ legere jubemus, miraturum quo ruat orationis entusiasmo quodam correpti ingeniique emoti furor & insana affectatio, &c.

OBSER-